

אבינועם מאיר

המחלקה לגאוגרפיה ופיתוח סביבתי,
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הדס לוי

המחלקה לגאוגרפיה ופיתוח סביבתי,
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

רעייה – סמל תרבותי. ייתכן שהרעייה תורמת לשמירת המגוון הביולוגי | צילום: פועה בר

[תוכן זה הוא חלק מרב-שיח. לחצו כאן לדיון המלא](#)

בדואי הנגב ומדינת ישראל: על תרבות, סביבה ומדיניות

גיליון אביב 2012 / כרך 3(1) / הנגב 5 בפברואר, 2012

מקשת נושאי הדיון הציבורי במדיניות כלפי התיישבות הבדואים בנגב נעדר כמעט לחלוטין הנושא הסביבתי, וליתר דיוק נעדרת משמעותה הסביבתית של מדיניות זו.

מדיניות הממשלה לדורותיה כלפי התיישבות הבדואים התוותה תמורה תרבותית וכלכלית מעוּרֶת שבבסיסה עומד המודל המערבי של המודרניזציה החברתית והצמיחה הכלכלית. הבדואים נאלצו לנטוש במסגרתה את הכלכלה הראשונית של הָעֶדֶר והחקלאות הזעירה, כולל השטחים הטבעיים שנדרשו לכך בטריטוריות השבטיות המסורתיות. במימוש מדיניות זו בשבעה יישובים עירוניים, נותקה זיקתם המיקומית והתפקודית של הבדואים למקומות יישובם, תוך התעלמות מן ההיבטים ההיסטוריים, הסמליים-רגשיים והמשפטיים של זיקה זו. ההתנגדות של כמחציתם למדיניות זו מתגלמת כיום בהתעקשותם על המשך חייהם בטריטוריות עבר ביישובים הלא-מוכרים.

מדיניות זו ומימושה זכו לדיון מדעי נרחב סביב המשבר התרבותי, הכלכלי והחברתי שחוללו בחברה זאת, ולביקורת נוקבת סביב מידת הצדק החברתי והמרחבי שהיו כרוכים בה. ועדת השופט גולדברג המליצה אמנם ב-2009, בהחלטה בעלת משמעות היסטורית, ליצור תשתית לטיפול בבעיית התיישבות הבדואים ובתביעותיהם להכרה בזיקותיהם ההיסטוריות לקרקע, אך מימושה מתעכב לנוכח התנגדות לעקרונות של תשתית זו ולפרטיה הן בחוגי הממשלה הן בחוגי החברה הבדואית. פרסום דו"ח פראוור, שהוא למעשה ועדת היישום של דו"ח ועדת גולדברג, הוא ביטוי חריף של התנגדות זו.

המדיניות כלפי בדואי הנגב נושאת אופי לינארי ובעל גוון אחד. היא נובעת מההנחה שמדובר בחברה הומוגנית ובעלת גוון אחד מבחינה חברתית, כלכלית ותרבותית, שהתקיימה מרעיית צאן נוודית למחצה המגובה בחקלאות בעל. הלינאריות כפולה, ומתבטאת בעיקשותן ובהמשכותן הן של גישת העיור החד-ממדי הן של תפיסת חד-ממדיותה של החברה הבדואית במימוש גישה זו. לטענתנו, תפיסה זו של המגוון התרבותי של החברה הבדואית היא מוטעית ובעלת השלכות סביבתיות ניכרות. מבחינה תאורטית מתקשרות ההשלכות למושג המגוון הביו-תרבותי הרווח כיום בשיח הסביבתי, ומבחינה מעשית – בעיקר לסוגיית ענף רעיית הצאן.

בניגוד לעבר, הגישה הרווחת כיום גורסת שמגוון ביולוגי ומגוון תרבותי משולבים זה בזה במסגרת מערכות סוציו-אקולוגיות, והיא מתגלמת במושג המשולב "מגוון ביו-תרבותי"^[6]. בקהילות הנשענות על משאבים טבעיים מקומיים לקיומן, ללא תיווך הטכנולוגיה, נתפס המבנה החברתי והתרבותי כמערכת סמויה של ניהול משאבים טבעיים ושימורם. מערכת יחסים זו, על האמונות, המנהגים והאיסורים הטמונים בה, משקפת את עניין האדם בסביבה ונושאת את הידע התרבותי המצטבר, שהוא תוצר של יחסי אבולוציה וסימביוזה עמה, ומתגלם בשפה. על פי הפרדיגמה הביו-תרבותית, קהילות ילידים מייצרות רובד תרבותי ייחודי. משום כך, ניתוקן מסביבתן על-ידי תכנון חיצוני בלתי רגיש גורע את תרומתן למגוון התרבותי ועמו את חלק המגוון הביולוגי שההדקקות התרבותית לו כמשאב אחראית גם לשימורו^[5].

אחת הביקורות המרכזיות נגד הפרדיגמה הביו-תרבותית טוענת שהיא מאבדת מכוונה בעיקר כאשר קהילות ילידיות מקומיות מושפעות מפיתוח ומכלכלה מערביים. במציאות כזו הולך ונעלם המגוון התרבותי, ובעקבותיו נעלמים הערכים הסביבתיים המסורתיים^[4].

אל תוך מסגרת מושגית זו ניתן לשזור את סוגיית המדיניות כלפי בדואי הנגב וענף הצאן. פעילות זו, המתנהלת תחת אילוצים מרחביים, אקולוגיים ותפקודיים קשים, לרוב אינה רווחית. חרף זאת, היא מהווה עדיין סמל תרבותי חשוב לבדואים^[3,7]. על פי הגישה הביו-תרבותית, לסמל תרבותי זה יכול להיות ערך אקולוגי רב מבחינת שמירת המגוון הביולוגי בנגב, גם לנוכח היחשפות הבדואים לאורח החיים המערבי. זאת, הואיל ובמערכות האקולוגיות בישראל מגיע המגוון הביולוגי לשיאו, באמצעות תהליכי משנה, דווקא בתנאים של רעייה מתונה^[2]. טענה זו משמעותית מאוד מבחינת מדיניות התיישבות הבדואים והכרת המדינה בכפרים הלא-מוכרים שבהם מתקיים בפועל עיקר ענף הצאן.

בדואים התנהלות תרבותית ייחודית המוסיפה על התרבות היהודית העירונית-תעשייתית הדומיננטית | צילום: אתי אליהו
בחינה מעמיקה יותר של המגוון התרבותי הבדואי מגלה פוטנציאל רב עוד יותר למשמעות חשובה זאת. בדואי הנגב מייצרים כפל גיוון תרבותי. ראשית, בארץ בכלל ובנגב בפרט, הם מייצרים רובד תרבותי נוסף על התרבות היהודית העירונית-תעשייתית הדומיננטית. שנית, בישיבתם בכפרים הלא-מוכרים, תוך התנהלות תרבותית ייחודית שכוללת גם את רעיית הצאן ואף חקלאות פלחה ושלחין זעירה, הם מסייעים להיווצרות רובדי מגוון ביולוגי בצורה ישירה ועקיפה, שכלל הנראה היו נעדרים תחת תנאי מדיניות עיורם הרווחת. מהבחינה הפנים-בדואית, מגלה מחקר חדש^[1] שבניגוד לתפישה ולפרקטיקה הממסדית הצנטריפטלית,

ניתן לזהות בתוך החברה הבדואית, באופן צנטריפוגלי, מגוון תת-תרבויות המייצר מגוון דרכים לעיצוב המרחב ולשימוש במשאבים טבעיים ובשטחים הפתוחים של אזורי היישובים הלא-מוכרים. מגוון תת-תרבותי זה מסוגל אף הוא לסייע רבות בהיווצרות רבדים מקומיים של מגוון ביולוגי ובכך לתרום למגוון הביולוגי הכללי.

התרומה הפוטנציאלית והתרומה בפועל של תרבות רעיית הצאן הבדואית למגוון הביולוגי, ולכן לשימור אקולוגי, ראויה להכרה במסגרת המדיניות הסביבתית בישראל תוך אסדרתה בהתאם לעקרונות אקולוגיים מושכלים. לכך יש השלכות ישירות למדיניות ההכרה ביישובים הבדואיים הלא-מוכרים, שהם מוקד רעיית הצאן, ולשטחים הפתוחים הנרחבים סביבם ואף הרחק מהם. מדיניות עיור הבדואים היא למעשה מדיניות תרבותית המנסה לגרוע מן המגוון התרבותי הרב-שכבתי שהם מייצרים. בכך נפגעת לא רק זכותם התרבותית כחברה ילידית למרחביות אנדוגנית, חברתית ואקולוגית הולמת^[1], אלא אף נפגעת גם זכותה של המערכת האקולוגית להיתמך במגוון זה כדי להגן על קיימותה באמצעות שימור מגוונה הביולוגי. מדיניות הכרה נדיבה יותר של המדינה ביישובים הבדואיים הלא-מוכרים (הרבה מעבר למסתמן לאחרונה עם גל ההכרה במספר כפרים נוספים), תוך הכרה גם בזיקתם ההיסטורית-תרבותית למיקומם כחלק בלתי נפרד מהמערכות הסביבתיות המקומיות, יכולה לסייע הן לאדם הן לסביבה במימוש הזכות המשולבת לביו-תרבותיות ולצדק חברתי-מרחבי-סביבתי.

מקורות

1. קרפלוס י ומאיר א. 2010. הזכות למרחביות חברתית אנדוגנית: המקרה של עמים ילידים. כנס מינרבה הדו-שנתי לזכויות האדם בישראל; 29-30 בדצמבר 2010; נוה אילן.
2. פרבולוצקי א. 1999. שימור, פיתוח נופי ורעייה בנגב הצפוני: פעולות סותרות או משלימות. *אקולוגיה וסביבה* 5 (2-3): 199-190.
3. Ginguld M, Perevolotsky A, and Ungar ED. 1997. Living on the margins: Livelihood strategies of Bedouin herd-owners in the northern Negev, Israel. *Human Ecology* 25: 567-591.
4. Holt FL. 2005. The catch-22 of conservation: Indigenous peoples, biologist and cultural change. *Human Ecology* 33(2): 199-214.
5. Kideghesho JR. 2008. Co-existence between the traditional societies and wild life in western Serengeti, Tanzania: Its relevancy in contemporary wildlife conservation efforts. *Biodiversity Conservation* 17: 1861-1881.
6. Maffi L. 2007. Bicultural diversity and sustainability. In: Pretty J, Ballet A, Benton T, Guivant J, Lee D, and Orr D (Eds). Sage handbook on environment and society. London: Sage publications.
7. Wachs E and Tal A. 2009. Herd no more: Livestock husbandry policies and the environment in Israel. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 22: 401-422.